

ВАСИЛ ПУНДЕВ КАТО ЛИТЕРАТУРЕН КРИТИК

СЛАВЧО ИВАНОВ

Книжовното наследство на В. Пундев създава впечатление за нещо завършено, независимо от краткия творчески, че и житейски път на литературния критик и историк¹. С такова впечатление оставаме както от четиринадесетте студии,² така и от научните му постижения в отделни статии, които са насочени към най-ранното ни Възраждане или към текущи литературни явления. С най-голямо значение са заниманията му с поезията — и главно върху първите стихотворци, за някои от които е написал самостоятелни големи студии. Във времето, когато първите преподаватели в новооткрития университет професорите Ал. Теодоров-Балан, Ив. Д. Шишманов, Й. Иванов, Б. Пенев и М. Арнаудов се стремят към многостранно изучаване духовния живот на българската народност, амбицията на Пундев също е била да създаде своя по-цялостна история на българската литература³, която да започне с пионерите на новобългарската поезия, да анализира творчеството на Ботев, Вазов и Яворов и да върви към най-младите като Дора Габе, Ел. Багряна, Ив. Мирчев, Ат. Далчев.

Впечатлението за завършеност на историко-литературните проучвания на Пундев се засилва и от умението му да подхожда научно, когато характеризира някои литературни процеси, както и съвременни писатели като Яворов, П. П. Славейков, Ст. Михайловски. Затова не бива да се поставя рязка граница между заниманията на оперативния критик и на литературния историк⁴, да се говори за предпочитания на Пундев към миналото, още повече защото литературът обикновено търси корените на някои текущи процеси и явления именно там.

Обаятелният с възторжеността на духа си проф. Ив. Шишманов⁵ привлича Пундев и дори като ученик той се включвал в работата на семинарите му в Университета, а като студент⁶ се занимава твърде усилено⁷ с литературна критика и история. Това е времето, в което нашето немарксистко литературознание се намира в своя ранен етап. Филолозите от Университета през първите две десетилетия на века се стремят да покажат на нашия народ, на света дори

¹ Роден е в Дупница (днес Станке Димитров) в семейството на учителя-възрожденец М. Пундев на 8. IX. 1892 г. Убит от михайловисти във ВМРО на 4. III. 1930 г.

² Четири от тях са издания на БАН, докладвани в Историко-филологическия клон от професорите Й. Иванов, М. Арнаудов и Б. Пенев.

³ В някакъв ръкописен вариант е предоставена на проф. Б. Пенев. — Просвета, 1937, кн. 7, с. 886.

⁴ И. Богданов. Кратка история на българската литература. Т. II. С., 1970, с. 586.

⁵ П. Зарев. Панорама на българската литература. Т. III. С., 1971, с. 136.

⁶ Ст. Чилингиров. В. Пундев — дете и ученик. — Литературен глас, № 465—466, 6 март 1940.

⁷ Пундев завършва университета през 1913 г.

колко е богато българското културно минало. Върху основата на факта и документа тези учени правят сериозни опити да акцентират върху естетическия развой на литературния процес. Те изследват причинно-следствените връзки в психобиографичните моменти от развитието на писателя, насочени към стихийно-материалистическа трактовка на художествените явления, на техните обективни и субективни предпоставки. За литературоведите от началните десетилетия на века е характерен един всеобхватен интерес към духовното ни съзряване като процес. Успоредно с академическите си историко-литературни анализи и характеристики на художествените явления от миналото те се занимават и с критико-оценъчна работа. Дори преподаватели с езиковедски интереси като професорите Л. Милетич, Ст. Младенов или Б. Цонев, Ал. Теодоров-Балан и др. публикуват рецензии и обзори на литературния живот. Тази „дотерогенност“ на занимаанията им е израз на тяхното желание по научен път да се домогнат до повече и по-задълбочени историко-литературни преценки и изводи за водещите тенденции в художествените процеси през Възраждането и в тяхно време.

Широтата на кръгозора, народностният и хуманистичен патос, с който учните-изследователи подхождат към литературните процеси и явления, вдъхват Пундев в усилията му да навлиза в същността на научните истини, да свързва като тях литературното с цялостното обществено-историческо развитие на народа, като тях да открива типичното, характерното за автора, да се насочва към естетически значимото и специфичното в произведенията му, да обобщава фактическия материал. Ученият-почитател на видните професори Шишманов, Пенев и Арнаудов насочва усилията си предимно в областта на поезията.

Той издава своя труд „Първи стихотворци“ — книга, която твърде необичайно за научните съчинения претърпява две издания (1925, 1926). По цели дни „мъдрият, благ и сдържан младеж с възслаба фигура“ е в библиотеките. Така той е работил и над Абагара, когато е бил изпратен в творческа командировка като учител в I Софийска мъжка гимназия във Виена⁸. В Народната библиотека и в библиотеката на БАН Пундев е бил неизменният читател. Там той е живял свободно в царството на научните си замисли, дори когато навън го е изчакавал неговият „телохранител“ от михайловистите, та да изпрати в гърдите му куршума, който продупчва вехтото зеленикаво пардесю, разпилява чантата му с коректури, а сред тях — бележката за внесени сто лева на бакалина срещу пораснала сметка⁹.

След 1922 г. започват да излизат от печат най-сериозните му проблемни студии: по повод стогодишнината от рождението на Чинтулов, вековния юбилей на „Рибния буквар“¹⁰, за К. Огнянович и Гр. Пърличев. През 1929 г. БАН издава интересна книга с опити за сравнителни изследвания: „Гръцко-български литературни сравнения“ — произведение, което литературният критик Н. Дончев поставя на най-високо място сред научните му публикации¹¹.

Пундев не е автор с предразположения към теоретични занимания, макар да е оставил две интересни статии върху същността на поетическия ритъм¹² и за предмета на литературната ни история¹³. Той е по-убедителен в научното

⁸ А. Л. П. Войникова. Биографични бележки. — Литературен глас, № 465—466 6 май 1940.

⁹ Убит пред прогимназията „Априлов“, на края на ул. „Шипка“, до интелектуалеца Хр. Г. Минчев, братовчед на проф. Златаров.

¹⁰ Ръкописът е издаден от БАН едва през 1942 г., посмъртно, след като е бил предоставен на проф. М. Арнаудов от наследници на критика.

¹¹ Н. Дончев. Литературни и мемоарни студии. С., 1978, 49—53.

¹² Златаров, 1927, кн. 2—3.

¹³ Българска реч, 1927, кн. 1.

уточнение, в издирването на изворите, в текстологичното наблюдение, при идейно-естетическия анализ на отделно стихотворение или в аналитичното осмисляне на фактите, върху чиято основа гради обобщенията и характеристиките си. Проф. Ас. Златаров явно е забелязал, че критикът е оставил „образци на академична, водена от метод, знание и упоритост работа“¹⁴. Невероятна трудоспособност, любов към науката и жажда за знание¹⁵, твърд характер у един мълчалив, но енергичен, честен и винаги добросъвестен и искрен в преценките си литератор — такъв го представят неговите съвременници в юбилейните броеве на „Литературен глас“. В негово лице литературната наука и критика загубва човек, когото е очаквала блестяща кариера. И може би настроенията в Историко-филологическия факултет тогава са попречили на Пундев да се заеме с научно-преподавателска работа¹⁶.

1

В литературноисторическите си проучвания върху изворите на новата ни литература през Възраждането, както и в студиите си за отделни писатели и книжовници от оная епоха В. Пундев се ръководи от убеждението за неговата закъснялост в сравнение със западноевропейските страни. В посмъртно излязлата му студия „Българското Възраждане“¹⁷ е подчертана една съществена закономерност, произтичаща от тая „закъснялост“ — съзнанието, че е необходимо да догонваме завоеванията на западната култура. У другите славяни са се борили две възможности за „спасяване на закъснението“: „за“ и „против“ западното влияние. У нас, подчертава Пундев, не са познати тия крайности, ние сме търсили с о б с т в е н и пътища и сили за преодоляването му. Това разбиране неотклонно ръководи литературния историк, когато изгражда творческите портрети на нашите възрожденци като личности с нравствена сила, отправяна в най-различни посоки за въздигане на националното ни самосъзнание.

За Пундев най-ранните изрази на такова възрожденско съзнание за огромното закъснение, което трябва да се превъзмогва „по собствени пътища“, са втъкани в поетическите опити на първите ни стихотворци. В несръчните стихове на пионерите в поезията той забелязва, че пулсира не толкова личното, колкото обществено-социалното чувство, че личи силното им желание да дадат художествен синтез на своето отношение към народа и главно към националните му проблеми. Затова Св. Игов преценява, че „Първи стихотворци“¹⁸ и до днес си остава най-ценното изследване върху българската поезия, извършено от специализиран върху лириката критик-изследовател¹⁹. Следвайки историко-литературния принцип, Пундев търси точно мястото на отделните стихотворци като момент в развитието на поезията към нейните родоначалници Д. Чинтулов и П. Р. Славейков, стреми се да види връзките, които водят до тях. Неговият висок критерий за поезия му позволява да стигне до твърде важното прозрение, че всички поетически постижения в литературата до Чинтулов могат да представляват интерес за литературния историк, а истинското начало на поетическото изкуство трябва да се търси не при Д. Понски или при който и да е друг стихотворец, а при Чинтулов и Славейков.

¹⁴ Литературен глас, 1940, цит. бр.

¹⁵ В надгробното си слово за Пундев проф. Ас. Златаров казва, че още като ученик той е чел книги, за които връстниците му дори не са подозирали, че съществуват.

¹⁶ Вж. по-подробно у: Д. Б. М и т о в. Писатели и книги. С., 1931, 50—52; Г. К о н с т а н т и н о в. Да бъдеш личност. — Литературен глас, цит. бр., 1930.

¹⁷ Литературен глас, 1940, цит. бр.

¹⁸ Библиотека „Българска книжнина“, издание на МНП, № 5. С., 1925.

¹⁹ Св. И г о в. И критиките умираха рано. — Литературен фронт, № 18, 1 май 1980.

Докато Ст. Минчев издирва първообразите за изграждането на нашия оригинална белетристика, Пундев се занимава изключително с началото на поезията. В много студии и статии той е подчертавал, че в поезията най-напред намират израз новаторските дирения — по отношение на съдържанието и на формата. В този смисъл подтиктът на тия занимания на литературния историк е да си изясни естетическите основи на възродителните процеси. Защото в поезията най-бързо се изявява духовният живот на народа, най-отчетливо се откриват закономерностите на историческото време, най-уловимо е живото отношение на съвременниците към ония личности и дела, които са се налагали на народното съзнание. Защото там е живият пулс на миналото, който литературният критик трябва да почувствува.

В. Пундев създава своя история на българската литература до Освобождението, като успява дори да разграничи някои етапи от съзряването и като изкуство: наченки, развитие, върхови постижения, водещи към Чинтулов — началото на новобългарската поезия, — при когото се превръщат в действителни художествени ценности предишните успехи. За да стигне до този концептуален извод, той характеризира редица важни жанрови, композиционни, езиково-стилови и други формално-технически особености в творбите на нашите първи стихотворци. За първи път са проследени някои влияния на гръцки, руски и особено на сръбски образци, както и преодоляването им — все като подстъпи към раждането на оригиналния национален поет.

Специално внимание Пундев обръща на езиковите особености в творчеството на нашите първи стихотворци. Той винаги подчертава, че народните елементи в поетическата реч постепенно изместват черковнославянизмите, че това влияние е във връзка с всеобщото възродително движение — в пентъра да бъде изображението на обществото, народа, родината. Като филолог Пундев акцентира върху поетиката на стихотворците и особено върху разширяването на тематиката в произведенията им под влиянието на народната песен и на руската класическа поезия. За него това са важни предпоставки за изграждане на най-съществената черта на поезията — непосредствеността на чувството. То е уловимо в някои стихотворения от т. нар. „даскалска поезия“, в „Стоян и Рада“. Но най-осезателно непосредственото чувство намира израз при Д. Чинтулов и П. Р. Славейков, защото според Пундев там личат и познания върху поетическата техника, и умение творчески да се използват добрите чужди образци и главно — постиженията на народното творчество.

В тази студия Пундев се представя не като първостепенен фактолог, изучил първите стихотворци, колкото като превъзходен тълкувател с аналитичен ум, като майстор в анализа на поетическата форма и на съдържанието. Като учен, който се домогнал до важни обобщения за етапите в развитието на нашата поезия и за нейното начало като художествено изображение на граждански и индивидуални чувствувания.

Пундев не би могъл да създаде своя фундаментален труд за първите ни стихотворци, ако няколко години преди това (1922) не си е изяснил възловия проблем за мястото на Чинтулов в българската поезия. В обширното си проучване върху живота и поезията на нашия възрожденец²⁰ той си е поставил за цел да види психическите и творческите черти на първия новобългарски поет, като открие връзките с поезията преди и след него. Анализът на фактическия материал в тая монография има за задача да внесе яснота в оценките за поета и да уточни неговото място в литературния процес. Задълбоченият му изследователски поглед е насочен към ония фактори от биографията на Чинтулов, които са способствували за развитието му като поет. И сякаш между дру-

²⁰ В. Пундев. Добри Чинтулов, С., 1929.

гото той съпоставя отделните източници, за да види противоречията и да направи съответните уточнения. На тая задача е подчинена композицията на книгата за родоначалника на новобългарската поезия. Пундев обособява пет момента, чрез които представя биографията, литературната характеристика на творчеството му, помества текстовете на неговите стихотворения и музиката на песните му. Не е лесно и надали е нужно да се преценява в кои моменти изследователят е най-убедителен — дали в уточненията относно периоди от биографията на поета, в текстологическите наблюдения и изводи за хронологията на песните, или в анализа на поетическата техника на Чинтулов. Това едва ли е необходимо, след като филологът Пундев навсякъде е целенасочен и методично прокарва научната си концепция за Чинтулов като първо значително я в л е н и е в развитието на нашата поезия, автор, който е без талантиви предшественици, а е оставил традиции за по-нататъшния художествен процес²¹.

Пундев прави критичен анализ на всичко печатано за Чинтулов; за да изясни фактите и в немалко случаи да им даде собствено тълкуване. Около една трета от книгата си изследователят предназначава за „бележки“, в които почти не изнася нови сведения, а изказва съображенията и тълкуванията си относно дати, авторство на някои стихотворения, хронологията на тяхното създаване, съдбата на отделни ръкописи, обществената дейност на поета. Особено важно за него е да коригира дори постановката на уважавания си преподавател от Университета проф. Шишманов, който твърди, че Чинтулов и Славейков се явяват като поети едновременно. Познаването на руската поезия му дава възможност да забележи, че „Гроб“ е преводно стихотворение и в тоя смисъл „Славейков дълго след Чинтулов е писал стихове, едва различими от даскалските“²². Преди Б. Пенев Пундев изказва и съмнението, че Чинтулов е автор на стихотворението „Фенерство“.

Най-убедителен е Пундев, когато смогне да съчетае фактологията с литературния анализ в главите „Литературна характеристика“ и „Песните на Чинтулов“. Тук той вижда мястото на първия ни поет в панорамата на цялата поезия преди и след него. Подчертана е поетическата неопитност на първите стихотворци, както и основното: „От образа за стихотворен език и техника „Стоян и Рада“ най-напред се е възползвал Д. Чинтулов.“ Така литературът прокарва научната си теза — раждането дори на автори-явления е резултат на количествени и качествени натрупвания. Той посочва и отражението на Чинтулов върху Яворов като първа жертва на психическата борба между бунта и постепенността и пръв поет-мъченик на своята собствена душа²³. Макар и малко пресилени, не са лишени от основания някои аргументи на Пундев за общност в тяхното творчество, особено при разработване мотива за майката, родината и мъчителното съмнение в подвига. Само върху базата на две-три стихотворения от Чинтулов обаче е правена твърде сериозна аналогия с „дисхармоничния“ и дълбок Яворов.

Макар и бледо шрихирани, изводите на Пундев за Чинтуловата традиция при П. Р. Славейков, Ботев, Каравелов, и П. П. Славейков в разработката на тези мотиви са верни:

„... И сякаш от тях, от думите на тоя неузнат предтеча се развиха по-нататък умните строфи на Петко и Пенчо Славейкови, бунтовните стихове на Ботев, кроткият копнеж по Родината у Каравелов, идеалите на Вазов и мъчи-

²¹ Явно тезата на Пундев за Чинтулов като основоположник на българската поезия е защитена блестящо, щом проф. Б. Пенев лично е докладвал за печат книгата в БАН, при все че той е смятал за начало на нашата художествена литература П. Р. Славейков.

²² В. Пундев. Д. Чинтулов. Цит. съч., с. 137.

²³ Пак там, с. 47. Известно е, че и Яворов говори с възторг за Чинтулов.

телните противоречия у Яворов, сроден на Чинтулов и по своята дълбока скръб, и по обезсилващата власт на будното съмнение, и дори по външния израз на поетическото чувство.²⁴

Най-сериозното доказателство на Пундев за това, че не Славейков, а Чинтулов е родоначалник на новобългарската поезия, са наблюденията му върху Чинтуловия стих, рима, строфа, език, ритмична стъпка и пр. Може би и тоя анализ е дал основание на Св. Игов да твърди, че Пундев е първият специализиран критик върху българската поезия. Той разглежда твърде обстойно специфичното в поетиката на Чинтулов и така мотивира извода, си че първият български поет е дълбоко национален и самобитен, че дори в малкото си на брой ранни стихотворения той е дал с в о й художествен израз на по-сложни национално-революционни и интимни преживявания чрез богати в ритмично-интонационно отношение творби:

„Чинтулов... ясно и вярно рисува образите на фантазията си, от които просто се дава цяла картина или редица картини, и се внушава с тях изпитаното ч у в с т в о. Той не се стреми към съзнателно обогатяване на изрази и песента му прозвучава без изкуствена динамика и акцентировка, без особени епитети и сравнения. Стихът се разгъва в естествена строгост и образност, неотрупан с епитети, но винаги образно и емоционално сполучлив...“²⁵

Тези наблюдения и изводи утвърждават категорично твърдението на Пундев, че Чинтулов е първият наш новобългарски поет с поетическа дарба. Мимоходом изследователят на българската поезия подхвърля една интересна и от съвременен гледище идея — да се проучат психологическите извори на просветителската и революционната мисъл, тяхната философска дълбочина, разностранните им творчески изяви.

Обявил Чинтулов за родоначалник на новобългарската поезия, Пундев се смята задължен да доизясни в специална статия какви са заслугите на П. Р. Славейков, какво е и неговото място в българската поезия.²⁶ Личи стремежът на критика да убеди със съответни аргументи, че П. Р. Славейков е по-висок момент в развитието на поетическото изкуство, че той е качествено нова индивидуалност с „по-широк духовен обхват и дълбочина“. За Пундев Славейков е съзателят на гражданската поезия почти едновременно с Каравелов и Ботев; поет, който познава творчеството на немалко гръцки, сръбски, руски, турски, немски автори. И затова то е с най-богати мотиви и жанрови форми. Безпогрешният усет на литератора за най-значимото в поезията на Славейков го отвежда към двете произведения „Не пей ми се“ и „Жестокостта ми се сломи“ — творби, с които и до днес често се свързва името на П. Р. Славейков. Там той открива „възвишената трагедия на общественика“ и с основание причислява тия две стихотворения към най-дълбоката гражданска лирика у нас. Вярно е видян и образът на Гергана от „Извора на Белоногата“, особено в интересната съпоставка с Емилия Галоти, победила насилието „със своята собствена воля“.

Не е известно точно кога В. Пундев е работил над студията си за К. Огнянович²⁷, но най-вероятно идеята за написването ѝ се е родила още когато е мислил за своите първи стихотворци, където изказва някои съображения за значението на тоя книжовник като родоначалник на даскалската поезия, чийто „бедни и неловки стихове“ от Забавника са първите поетически произведения, п е ч а т а н и на български език. За Пундев Огнянович е най-интересната фи-

²⁴ Пак там, с. 46.

²⁵ Пак там, с. 94.

²⁶ Българска реч, 1927/1928, кн. 2.

²⁷ Сб. БАН и изкуствата, кн. XXXVI — 3. Константин Огнянович. Историко-литературно изследване. С., 1941. Доклад от проф. М. Арнаудов в Историко-филологическия клон на 4. VI. 1936 г.

тура в сръбско-българските културни отношения през първата половина на миналия век, като ревностен приятел на българския народ, който служи само нему, „без да е успял да вникне всецяло в българския живот, да мине в неговата стихия, смисъл и насока, поради което... чужденец е дошъл, чужденец си е и отишъл“. В това смисъл твърде вероятно е той да е отредил уводно място на студията си за Огнянович в замислената история на новобългарската литература.

Най-голямо внимание изследователят отделя на „Житието на св. Алексия“. Него той с основание приема за първата книга, която се е чела с увлечение, за разлика от предхождащите я Неделник и Рибен буквар. При това значението на произведението значително нараства поради тежките условия и последици от Руско-турската война, когато за един период от пет години (1828—1833) не е излизала никаква книга. Пундев говори и за отражението на Житието върху по-късната сантиментално-романтична белетристика, която описва невинните страдания на крайно добродетелни българи под робство.

Твърде съществен за Пундев е предговорът на Огнянович. Интересен му е сплатоса на „един близък чужденец, брат по народност“, чиито чувствени думи за просвета и пробуда са непознати дотогава в нито една българска книга, освен при Паисий. Този именно „близък нам чужденец“ е първият, който пише за икономическото положение на българите и за разделението им на чорбаджии и сиромаси. Той е, който най-напред дава израз на протеста си срещу чорбаджийството „като социално зло и като културен елемент“.

При общата характеристика на Житието за св. Алексий В. Пундев пръв стига до верния извод за връзката между предговора и самото житие — в идеята да се работи за духовната култура на българския народ. Забележителна е и психографията на Огнянович, до която Пундев се домогва, съпреживявайки духа на неговия предговор: „Неспокоен, мечтателен, избързващ в думите, настойчив и загадъчен, а над всичко това — искрено предан на българите.“ И тук, както и в другите си студии за автори, той не се налага с нови факти, а със способността си аналитично да преценява най-същественото. Пундев решава например, че има право да говори за първата българска печатница и за участието на Огнянович в нея, едва когато разполага с нови документи. Опрям се на тях, тогава той излиза с категоричния си извод, че „Календар за 1843 година“ е първата книга, печатана в създадената българска печатница в Цариград. В композицията на книгата за Огнянович намират място и описания — подробни или побегли, според замисъла на изследователя. При разискването на въпроса за Календара и за печатницата в Цариград той твърде обстойно описва структурата му, външния му вид и като акцентира върху изображението на кошера, навлиза по-леко и естествено към същественото — необходимост от предаване и всеотдайна служба за просвещението на българите, за пробуждане на националното им съзнание. Пак върху базата на познатите му сведения и на новите документи и данни от Календара за 1843 г. Пундев проследява живота на първата българска печатница в Цариград „Трудолюбивата пчела“. Именно със и след нея Цариград става най-големият културен печатен център на българите до Освобождението. Защото именно тая печатница след първите стъпки на архимандрит Теодосий и на Н. Карастоянов в Самоков поставя здравето начало за печатане на български книги в границите на Европейска Турция.

Страстта на Пундев да търси извора, началото, първото, съчетана с верния му поглед върху културната ни история, му позволява да стигне до важния за науката извод, че с предговора си към Забавника Огнянович е „първият български публицист, който издава политически документ с безспорна стойност“²⁸.

²⁸ Пак там, 246—248.

Изказано е и интересното предположение, че бързо замрялата по политически причини „Новина българска“ — манифестация на „сръбско-българското ориентиране към Франция“, — излиза в една и съща година с „Български орел“. За Пундев обаче не това е толкова важно, колкото фактът, че тоя вестник редом с „Български орел“ доказва „где може и трябва да се развива предимно нашият печат“. Той заключава също, че възрожденецът е дал първите печатни стихове, издал е първия печатан апел за национална пробуда, създал е първата печатница и е издал първата книга в Цариград, публикувал е първата публицистична политическа статия. Всичко това буди искрено възхищение у литературния историк. Но все пак той не може да му отреди място до Софроний, Берон, Априлов или Бозвели.

Пундев пръв издава съчиненията²⁹ и пише отделна студия за Гр. Пърличев³⁰, воден от научното съображение, че тоя поет с епохалната си поема „Сердарят“ (колкото и късно да е преведена на български език) е оставил следи в развитието на нашия стихотворен епос. За него с класическия си стих, с епическите си качества поемата на „втория Омир“ е оказала въздействието си върху „Кървава кошула“ на Р. Жинзифов, „Изворът на Белоногата“ и „Бойка войвода“ на П. Р. Славейков, върху края на „Неразделни“ на П. П. Славейков — т. е. тя има своето културно-историческо и естетическо значение за българската поезия. Затова Пундев е преценил, че неговото проучване върху историята на българската поезия няма да е пълно, ако не види и мястото на тая поема, както и значението на Пърличев за развоя на поезията.

В. Пундев е първият наш учен, който чрез анализа на „Арматолос“³¹ изучава естетическата същност на Пърличевата поема в тясна връзка с и с а т а действителност и с народната ни поезия. Той доказва, че са използвани някои формални особености на народната песен (например сложното отрицателно сравнение в началото), и главният герой Кузман, колкото и да съчетава в себе си черти на Ахил или Хектор, има своя локален български бит и облик. И не е грък. При разглеждане спецификата на произведението, както и при уточненията за личността на неговия автор личи научният стремеж на Пундев да представи Пърличев като човек, чиято съдба изцяло е свързана с България, да докаже, че със „Сердарят“ той прославя българското име в гръцката столица. Бележките под линия или в края на изданието са многобройни и обширни особено в случаите, когато трябва да оборва неправилни твърдения за гръцката самоличност или манталитет на Пърличев, вкл. и това на Ал. Теодоров-Балан. Според Пундев подтик за написването на „Сердарят“ не е толкова осъществяването на Пърличевия девиз: „Или съвършенство, или смърт!“, колкото често нахвърляваното от гръцки ученици в Атина национално самочувствие у гордия млад българин³².

В бележките си Пундев обстойно се спира и върху другите творчески опити на Пърличев, като неговата Автобиография, разказа му „Мечта на един старец“, както и върху двата му превода на „Илиада“. Автобиографията на Пърличев дори напомня според него Житието на Софроний. Но Пундев веднага отбелязва, че тя е твърде фактична и липсва поезията в художествената оценка, колкото и в нея да има и поетични места, интересни образи и оценки. Пундев пръв прави извода, че свободният Пърличев превод на „Илиада“ е имал за

²⁹ Григор Пърличев. 1830—1930. Предговор, превод и обяснителни бележки от В. Пундев. С., 1930.

³⁰ Български писатели. Живот — творчество — идеи. Илюстрирана литературно-историческа библиотечка под ред. на проф. М. Арнаудов. Т. II. С., 1929, 238—258.

³¹ Поемата е преведена от Пундев.

³² С повечето изводи и наблюдения на Пундев се съобразява и К. Топалов в монографията си за Пърличев (1982).

цел да запознае българския читател преди всичко със съдържанието на Омировата епопея, колкото и да не е знаел добре литературния български език.

В духа на проучванията на своите учители проф. Шишманов³³ и проф. Арнаудов Пундев винаги се спира върху въпросите, свързани с родно място, семейна и социална среда на автора, когото разглежда. В това отношение обаче той няма претенции за изчерпателност (каквито откриваме при проф. Б. Пенев). И тук силата на изследователя е в обобщенията на познатите вече факти, в аргументираните изводи за личността на тоя поет — един болезнен меланхоличен самотник, който „ни е дал и отнел единизма“... като гений на гръцкия епос и като човек, прекарал мъченически дни в борбата срещу гръцкото влияние в родината си“. При таа характеристика личи и влиянието на Б. Пенев, който до голяма степен „психологизира историко-литературното проучване, като утвърждава нравствения аспект на художествения феномен“³⁴.

В. Пундев е съзнавал, че изясняването само на въпросите за развитието на новобългарската поезия няма да може да очертае контурите на развойните процеси през началото на Възраждането. Затова той решава да издаде две кнйни за периодичния печат преди Освобождението³⁵, воден от убеждението си, че периодиката е спомагала да се извоюва „непрекъснатостта на събудения вече интерес към знания и книга“, че истинската история на една страна може да се намери в нейната преса, и в тоя смисъл тя също е стимулатор на развойните процеси. В двете си проучвания за периодичния печат Пундев много ясно е формулирал насоките, характерните просветителски и революционни линии в развоа на българския печат, подчертавайки на първо място сериозното отношение на нашите книжовници, писатели и общественици към знанието и тяхната амбиция да намерят своя читател във вестниците и списанията. Навсякъде обобщенията за най-характерните списания и вестници са съпроводени от аналитични описания, определящи тенденциите на националното ни израстване, и от най-типичните (обикновено уводни) статии, които набелязват програмата на изданието. Обобщенията и изводите на Пундев за българския печат и днес не са загубили значението си (Св. Игов), защото са резултат от многопосочни наблюдения, анализ и синтез, извършвани от учен с верен историко-литературен подход, който многостранно осветлява обективните и субективните страни на художествените явления. Той проучва отделните издания, като вниква задълбочено в проявите на народностните национални движения — просветителски, революционни, както и в борбите за българска църква. С конкретните исторически условия у нас В. Пундев вярно уточнява защо нашите списания и вестници са първостепенен фактор не само за образование и информация, а и за развитие на цялостния обществено-политически живот.

Пундев се насочва към изследване на печата и поради това, че в периодичните издания е централизирана както политическата, така и книжовната ни дейност, тъй като най-значителните ни писатели активно участвуват със свои произведения в списанията, и още повече, защото да се появи една книга на бял свят, особено в началните десетилетия на миналия век, е било трудно съществимо дело. Той пристъпва към изследване на периодичните издания преди Освобождението, ръководен от разбирането, че в робска страна като нашата печатът е най-силното средство за защита на човешките права и за пропаганда на революционните идеи. Литературният историк убедително доказва, че списанията и вестниците имат свое място в обществения живот на българина

³³ Според Ив. Богданов той е работил под неговото пряко ръководство. — И. Богданов. Кратка история на българската литература. Цит. изд.

³⁴ Ив. Радев, Боян Пенев. С., 1976, 200—201.

³⁵ В. Пундев. Периодически печат преди Освобождението. I ч. Списания. С., 1927; II ч. Вестници. С., 1920.

през Възраждането. При описанията и характеристиките на отделните списания Пундев със задоволство говори за „охотните и страстно поддържани подмики“ по въпросите на езика, по конкретни, и по-обща, важни и второстепенни задачи на времето. И на тях той гледа като на изрази на нарастващото национално самосъзнание. Защото за него в споровете се набелязват и затвърдяват тенденциите, общите и специфичните страни от живота на един народ, който започва да узрява за свободата си.

Научната изискателност на изследователя при издирването на факти и доказателства относно годишнини, редакторство, подновяване и спиране на издания и пр. съжителства с интереса му към спецификата на седемте списания и с желанието му да ги класифицира с оглед степента и формите, в които се разглеждат общообразователни, национални и научни въпроси. Пундев прецизира изводите си за действително най-значимите рубрики на отделните списания — народната песен в ПспБКД, положителните науки в Каравеловото „Знание“, литературната и обществената в „Читалище“, филолого-историческата в „Български книжици“ и „Мирозрение“. Симпатиите му са към ония списания, които откликват на актуални обществени въпроси, без да изоставят общообразователните си задачи. За него образец в това отношение е сп. „Читалище“.

В уводните си бележки към своята студия за вестниците Пундев подчертава, че в тоя род издания още по-релефно се отразяват в с и ч к и моменти и пътища на нашето възродително движение, че вестниците са не просто „отразители“, а творци на своята епоха. За разлика от списанията те имат по-голямо влияние над народа, защото са по-живи и борчески, и в тях намират място най-неотложните за българите проблеми. Твърде съществено е и това, че Пундев изследва как е вървяло развитието на вестниците по външен изглед и по съдържание, защото по това той съди и за конкретното влияние, което те са упражнявали върху събитията през тая тъй важна епоха в нашата история за формиране на общественото мнение „като организъм за социален напредък“. Вестникът, подчертава Пундев, трансформира местните етнически групи в нещо по-цялостно — в нация. Той твърди, че преди появата на вестниците протестите против гръцкото духовенство са имали повече или по-малко инцидентен характер, и в такъв смисъл „вестникът твори епохата“. Тази преценка на изследователя не звучи пресилено, защото е вярно преди всичко разбирането му, че общите чувства и воля свързват хората в нещо по-общо — в нация, в общество, в Родина. А пресата дори „прави от локалното национално, от националното — общочовешко“ и в тоя смисъл тя е „звено между нас и Западна Европа“. От такива позиции подхожда В. Пундев при характеристиките и тълкуванията на проблемите, свързани с издаването и по-нататъшната съдба на дванадесетте вестника.

Както и при списанията, тук Пундев също е намерил най-специфичната обществена линия за всеки вестник: информативен дух и стремеж у редактора на „Български орел“, за да докаже на своя народ, че има „същите права с другите европейски народи“; „Цариградски вестник“ е „занимателно явление“, защото е дал образец на политически прегледи, с най-виден представител Ив. Богоров. Вестник „Българска дневница“ е характерен според Пундев с това, че за пръв път чрез него Раковски прави българския въпрос въпрос европейски — дейност, която той продължава в „Дунавски лебед“, като поставя българските проблеми на широка политическа основа. Някои вестници са класифицирани много точно по отношението им към църковната борба: умерени („Съветник“, „Турция“); леви — „Гайда“, независимо от хумористичния си вид; „България“ — с ориентацията си към френското влияние. За Пундев „Македония“ е силен политически вестник, защото осъществява много по-широка програма за църковна борба и за просветителско движение. Като вестници с просветителски

характер е класифициран освен „Македония“ и в „Право“. За последен етап от развитието на предосвободенската ни журналистика Пундев сочи в края на изследването си емигрантските вестници в Румъния „Свобода“ и „Независимост“, „Дума“ и „Знаме“. Той подчертава техния революционен характер, както и енергичния и полемичен дух у техните редактори Л. Каравелов и Хр. Ботев. С разглеждането на тия вестници той откроява още веднъж една характерна тенденция в развитието на предосвободенската ни периодика — революционизирането на народното съзнание. Така панорамата на духовния живот на нашата нация става по-пълна и по-обемна.

Преди В. Пундев също е ставало дума за необходимост от сравнително изучаване на автори и явления поне в рамките на балканските литератури — синхронно или диахронно. Това вече започват да извършват неговите учители проф. Шишманов и проф. Б. Пенев. Все във връзка с уточняване на началните стъпки в развитието на поезията и учебникарството, както и на периодичния печат, критикът издава своя студия с изключително интересни и научно издържани паралели с гръцки поети, списания и учебници. Не мислим, че е толкова необходимо „Гръцко-български сравнения“³⁶ непременно да поставяме на първо място в цялостната дейност на Пундев³⁷.

Главната цел, която той си е поставил, е да види „реалните размери на гръцкото влияние“ над отделни автори и над епохата от началото до средата на XIX в. като цяло. Начеващият компаративист мисли като Б. Пенев и Шишманов, че историческите епохи на страни, близки ни по съдба, не стоят изолирани една от друга. Той дори смята, че трябва да се изучи пътят на въздействията, характерни и за други народи при условия като нашите. За да види „реалните размери“ на гръцките въздействия върху българската литература, авторът на обширната студия задълбочава анализа си над ония от тях, които обуславят началото на поезията, периодичния печат и на учебниците. Той цитира от новогръцки, съпоставя с български текстове, добросъвестно уточнява фактите. Така се домогва до най-същественния си извод, че до средата на XIX в. новобългарската литература и цялостното възродително движение у нас са изпитвали изключително гръцкото влияние, без да се е обезличавал националният ни духовен живот. Пундев подчертава, че тези влияния са били необходими, за да се активизира у нашите книжовници идеята за национално развитие. В тоя смисъл, правилно мисли Пундев, въздействията особено в началото на миналия век са били ползотворни за нас, за нашето национално възмогане.

Най-ценното в изводите на Пундев за гръцките влияния върху лириката е за Кипиловски, чието място в българската поезия е определено по това, че в 1836 г. той се е опитал да внесе ред в безразборното стихоплетство с обясненията си за стихотворството, а с превода си на стихотворението на Ан. Христопулос е дал образец на тоническото издържана песен. Литературен историк с поглед върху развитието на нашата поезия, В. Пундев съумява да види, че не Кипиловски е наложил тоническото стихосложение, че то идва под влияние на руската поезия, и е уловимо както в „Стоян и Рада“, така и при Д. Чинтулов. Пундев коригира мнението на проф. Б. Пенев, който е подценявал гръцкия поет³⁸. Той се позовава и на немския учен-славист Алберт Тумб, както и на други негови съотечественици. При това, набляга литературният историк, Кипиловски превежда на говорим език — сравнително рядко явление и в новогръцката поезия от онова време. Важни за изясняване началото на българската поезия са и

³⁶ Списание на БАН, кн. XXXVIII. С., 1929, 145—223.

³⁷ Н. Дончев. Цит. съч., 49—53.

³⁸ Подценяването не е пълно. — Вж: Б. Пенев. История на новата българска литература. Т. II. С., 1977, 89—90.

уточненията на Пундев, че когато П. Р. Славейков е превеждал Христополюс, той „не е робувал на оригинала, а се е насочвал към онова, което му подхожда, и изглежда употребимо у нас“. Доказано е също, че „Извинение“ на Славейков не е превод, а подражание на гръцкия поет. Пундев уверено твърди, че стихотворението „Възхвала на Пиколо и Богориди“ от Ал. Суцос е първото прозаическо стихотворство в Гърция, което е било образец на нашата даскалска поезия.

За да изясни характера и особеностите на Фотиновото списание „Любословие“, В. Пундев изследва задълбочено влиянията на гръцките списания „Апотеке“ и „Филология“ — с техния външен вид, със статии, рубрики, илюстрации на произведения и пр. Така той откроява представата за просветителския му дух, особено когато акцентира върху енциклопедичния характер на превежданите от „Апотеке“ материали, чиято цел също е била да повдигне националното ни самочувствие. Уточнено е също авторството на К. Фотинов, Г. Кръстевич и В. Априлов на отделни статии.

У създателите на първите учебници за българските деца В. Пундев подчертава патриотичното чувство, чистата любов към България. От съзнанието, че помагат на България, са се водили те, когато са превеждали на р а з б и р а е м за децата език, с н а ш синтаксис, съобразно със законите на българския език. Според Пундев повечето български учебници са изпитвали гръцкото въздействие. Така мисли и проф. Боян Пенев. Но като изследовател Пундев още по-ярко откроява тенденциите за освобождаване от елинизма, особено в учебниците по география. Прокараната още в „Любословие“ идея да се актуализира съдържанието според него е силно изразена в учебника на Фотинов, който съкращава параграфите за Гърция, търси чисто български названия на места и селища, говори за стари български столици, та дори за градове като Самоков и Панагюрище. Както в монографията си за Берон, и тук Пундев иска да внесе яснота по отношение странната личност на Д. Дарвар, защото този книжовник е влиял на д-р Берон, Р. Попович, Априлов като „ревнител на идеята за широко проникване на образованието при народните маси“ и привърженик на говоримия език. Пундев е сред първите, които допринасят за изясняването на „реалните размери“ на гръцките въздействия върху нашите възрожденци. Доброто владение на новогръцкия език и литературоведческите му умения да съпоставя разкриват един учен, който се е домогнал до твърде съществени изводи и уточнения по този непроучаван до него въпрос.

Макар в много свои студии да се е спирал на проблема за издаването на учебници като е т а п от възродителските движения, Пундев е преценил, че картината на Възраждането като процес ще е крайно бледа, ако липсват „Рибният буквар“ и представата за личността на неговия създател. Затова в своята монография³⁹ той целенасочено търси мястото и значението на Буквара като възродително явление, аналогично на Паисиевата История. Направен е сериозен опит да се види това дело, което според него трудно се вмести дори в рамките на европейската култура и наука. Берон за Пундев е българският Ломоносов.

Докато преди за д-р Берон са издавани биографични материали или статии за неговата личност, В. Пундев предлага първото с и с т е м н о изследване върху делото на нашия български учен, като традиционно използва известните факти и подчинявайки ги на своята концептуална задача доказва, че само възрожденският дух може да роди такова научно явление като Беровия буквар. Защото нашият енциклопедист не изхожда пряко от Паисий или Софроний. Като учен, възпитаник на проф. Шишманов, изследователят е склонен да търси

³⁹ В. Пундев. Рибният буквар. С., 1942, кн. 63—3.

приемственост между явленията. Воден от това разбиране, Пундев с научна добросъвестност анализира другите влияния, които е изпитвал Берон — на П. Соларич, Д. Дарвар, В. Караджич. Той внимателно коригира някои възторжения, но в същността си неверни характеристики и преценки на Венелин, Д. Мишев, Чилингиров, Попруженко и така смогва безпристрастно да оцени учения Берон, родолюбеца-възрожденец Берон. Без да отрича влиянията на сръбски или гръцки автори (особено на Павле Соларич, който отхвърля богослужебните книги като първоначално четиво за обучение на малките и утвърждава фонетичните правописни правила), В. Пундев сочи оригиналното, което д-р П. Берон е постигнал в своето забележително творение.

При анализа на явлениято Берон авторът на монографията изяснява картината на социалния живот в Котел от началото на миналото столетие. Той акцентира върху въпросите за влиянията на средата, на историческия момент и на националните духовни движения като фактори за раждането на Беровата личност. Букварът за Пундев има „етапи“ на създаването си: патриотичният дух на епохата, средата в Букурещката бейска академия, учителствването и пр. Едва след като е разгледал обстойно тия фактори, той се спира на чуждите влияния над творбата. Само веднъж — и то под линия — погледът е задържан върху научната кариера и живота на Берон след 1824 г. Като ученициолог и под влиянието на И. Тен Пундев разгърнато анализира картината на възраждащия се Котел, за да докаже, че размирното време, борбите срещу социалната несправедливост и националното потисничество са способствували за изграждането на едно самочувствие у котленеца, дало своето отражение върху изграждащата се личност на възрожденеца Берон. Диалектически и с неоспорима логика той работи с фактите, за да изведе тезата си за килийното училище в Котел, подпомогнало Берон да овладее славянския език, и отблъснало го с примитивните си методи. Това според него са два равностойни фактора за раждането на Рибния буквар. Той се спира и върху влиянията на светските науки в училищата на маджарите и немците в Брашов, също оказали въздействието си за създаване на Буквара. Така Пундев изяснява за първи път предпоставките за затвърдяване на идеята у Берон, че българските деца трябва да започват обучението си не на черковнославянски, а на бащиния си език.

В специална глава Пундев говори за възрожденския дух на Беровото произведение. Подчертано е, че той е израз на националното опомняне, характерно за времето, резултат и от ръкописното разпространение на Паисиевата „История“, и на гръцките сведения за българското минало. Тия въздействия — плод на духа на Възраждането — за първи път са разгледани многостранно и задълбочено от литературен историк.

Пундев обосновава като възрожденска идеята на Берон за взаимоучителната метода, независимо че според него тя е дошла от Виена и Мюнхен. Възрожденско по дух за него е и движението за всеобщо просвещение, за обучение, необременявано от затормозяващи детския ум традиционни фонетични правила, осъществявано от учители, които трябва да „съзнават светостта на своята работа“.

Разгръщайки тезата на своето съчинение, че в „Рибния буквар“ са залегнали възрожденски идеи — програма за няколко десетилетия учебна дейност напред, В. Пундев се домогва и до вярното разбиране на взаимната обусловеност и еволюцията на културните процеси през Възраждането, които подготвят едно от най-значителните явления — раждането на силните творчески дарования. Значимостта на изследването на Пундев е също в това, че като момент от развитието на нашата литературоведческа мисъл то утвърждава принципите за анализиране връзките на творческата личност със социалната среда, с духа на времето. Стойност имат и научните уточнения на Пун-

дев за името на д-р П. Берон, за годината на неговото раждане — 1800¹⁰ и пр. Качествата на тая книга е оценил и проф. Арнаудов, който я докладва в БАН.

В панорамата на българската литература през Възраждането за Пундев влизат главно автори, създатели на програма за бъдещо развитие. Но той обогатява картината и с портрети на типични книжовници-просветители, които служат на своето време и достойно осъществяват заветите на първещи като Паисий, Софроний, д-р Петър Берон. Такива за него са Н. Бозвели, Й. Кърчовски, К. Пейчинович. Особено силно го привлича Н. Бозвели, за когото също е написал голяма студия, която проф. Арнаудов, също писал за делото на възрожденеца, отпечатва в своята поредица „Български писатели“⁴¹. Възпитаникът на елинизма и неговият най-голям враг, родоначалникът на черковната борба, следовникът на Паисиевите завети Бозвели го омайва с бунтовнишки си и лиричен глас. Тук се срещаме с най-емоционалните интонации в цялото литературно-историческо наследство на В. Пундев. Развълнуваният експресивен тон пронизва особено анализа на открития от проф. Шишманов диалог „Просвещен европейец...“, който сякаш влиза в съзвучие с риторично-полемичния патос и на самия Бозвели. При характеристиките и описанията на петте книжки от „Славянобългарское детоводство“ — и особено в Буквара и Землеописанието — Пундев подчертава националната гордост, която както при Паисий е предпоставка за силната, възрожденска по характер идеализация на българската земя и на народа ни¹². Авторът на Землеописанието — първа наша география — е казал само по две думи за Виена и Франция, а е описал личните си впечатления дори от Мелник, Жеравна и Свищов.

Точно това отношение към Родината, езика, жаждата за духовна свобода са ранните възрожденски процеси, които литературният историк търси и при книжовниците от Югозападна България Й. Кърчовски и неговия ученик К. Пейчинович — последователи на Паисий по отношение чувството за дълг към народа и към неговия език¹³. Те са будители, чието място Пундев определя като предтечи на Софроний главно заради поучителните им произведения, написани на новобългарски език. Със свое значение за творческата биография на Бозвели са моментите от статията, в които, съдейки по езика му, той уточнява неговото авторство на предговора към Детоводството, както и когато опонира на проф. Й. Иванов, че първата българска печатна книга не е на Кърчовски, а е на Софроний. Цёнен е и съветът на Пундев към изследователите след него да изучат гръцките извори на Бозвелиевото „Детоводство“.

Историкът на българското Възраждане Пундев като редактор на списание то за ученици „Българска реч“ печата около 11 статии, израз на стремежа му по популярен път да доведе до подрастващите концепциите на своите монографии и студии. В същото списание той допълва картината на българското Възраждане със статия за В. Друмев. За него той е истинското начало на българската драматургия, защото яркото художествено драматично цяло се чувствава не толкова при Войников, колкото в „Иванко“⁴⁴. И за образа на „първия свободен българин“ Ботев Пундев също пише в „Българска реч“⁴⁵, пленен от неговата силна личност и духовна енергия. Той говори с патос преди всичко за въздействието на Ботев над човешката личност с духовната си извисеност и с нравственото си благородство, с утрема му към свободата. Ако съдим по студиите „Днешната българска лирика“, твърде вероятно е критикът да се е зани-

⁴⁰ По-късно тая дата приемат и другите учени.

⁴¹ Български писатели. Цит. изд. Т. I. 107—127.

⁴² В. Пундев. Паисий Хилендарски. — Българска реч, 1927/1928, кн. 1.

⁴³ Просвета, 1937, кн. 7.

⁴⁴ Българска реч, 1928, кн. 4/5.

⁴⁵ Българска реч, 1926/1927, кн. 5, 181—184.

мавал и повече с Ботев, но друго освен тия по-обща съждения за поета до нас не е достигнало.

С литературно-историческите си проучвания В. Пундев представя едно широко платно на възрожденските процеси от началото на века до Освобождението. Изследвани са ония автори, дали свой израз на порасналото самосъзнание, което уверено трасира пътищата за преодоляване на изостаналостта. Най-голяма стойност имат изследванията за поезията и нейните начални извори, както и за етапите и тенденциите в развоия ѝ. Литературният критик В. Пундев аргументирано и аналитично, с верен исторически подход и оценъчен вкус успява да открие кои са началата, изворите — основата на онова, което ще се развива и ще става традиция. Уточнено е също кои са първите учебници, първите списания и вестници, първите печатни книги и пр. Научните му занимания с литературните и духовните проблеми на Възраждането го квалифицират и като литературен критик с виждане и висок критерий за художествени ценности, но главно като изследовател, спомогнал за осъществяване на голяма част от историко-литературната програма на възрожденската ни литература през първите десетилетия на века.

2

Свое място в разглеждането на литературата като художествено творчество има и критико-оценъчната дейност на Пундев, която съжителствува с научноизследователските му занимания като историк на нашето Възраждане. Разбиранията му са съвзвучни с неговите принципни литературоведчески виждания за художествения процес и за поетиката на литературното произведение, с представите му за научност и дълбочина на изводи и обобщения.

Водещо изискване към критиката според Пундев трябва да бъде тя да се стреми към по-обобщени характеристики за писателите и за литературния живот. Нейният престиж като научно издържано проучване на художественото творчество ще расте, когато тя изясни кои са основните черти и тенденции в процеса на литературното развитие съобразно с „етапите, по които е минала тя, и условията, при които се е развивала“ (разр. м., С. И.)⁴⁶. С това изискване на Пундев към критиката можем да си обясним защо той толкова системно се е занимавал с литературата на Възраждането. Като литератор той смята за догматично и без стойност онова критическо проучване, което не дава възможности за изграждане на „философия на дадена литературна история“. Пундев подчертава, че субективизмът в критическата оценка до голяма степен може да бъде преодолян, ако литературният критик е личност с поглед върху литературното развитие, ако познава неговите исторически формирани главни артерии. Това за него е солидна предпоставка, за да вникне в особеностите на творческия дух на художника:

„Опрян на една историческа последователност, задължен да се справи с нея, да търси действителните връзки с нейните звена, той по-вярно и по-пълно използва фактите. Като държи сметка за особените условия, при които се е развивала нашата литература, той изследва нейните творби с помощта на обективната опора, която намира в исторически дадените фактори.“⁴⁷

За да бъде думата на литературния критик трайна и влияеща, той трябва да е филологически подготвен и добросъвестен⁴⁸, да пише, без да се под-

⁴⁶ В. Пундев. Нашата художествена литература. — Съвременник, 1922, кн. 5; Съвременник, 1923, кн. 7—9.

⁴⁷ Пак там, с. 434.

⁴⁸ В. Пундев. Авторитетна критика. — Литературни новини, № 1, 1927.

дава на произвола на променливи впечатления⁴⁹. В своите студии за писатели В. Пундев се е стремил да характеризира по научен път преди всичко мястото на писателя, литературните традиции, които той завещава на поколенията творци след себе си. В критическата си дейност Пундев също убедително прокарва една теза, позната ни от историческите му проучвания — че съществени черти от живота най-напред намират художествено отражение в лириката. Той вижда водещото ѝ място, определя ѝ огромна роля в духовния живот на обществото, убеден, че „тя води до ония субективни тъмнини, в дълбочината на които обаче се явяват проблясъците на единната същност на душата и света“⁵⁰.

Познаването законите на историята на литературата му позволява научно и задълбочено да види своеобразието на символистите, последователи на Яворов, и етапите в отдалечаването на нашата поезия от „кошмарите на субективното към избистряне на вътрешния хаос“. Критикът убедително отстоява постановката си за Яворов като явление-вододел за нашата лирика, че той е „онова, което представлява Бодлер за чуждата литература от края на XIX век“. За първи път е подчертано, че именно Яворов най-напред представя „собствената душа на поета като затворен и достатъчен за себе си свят. . . нейните дълбочини и хаотичност“, а личността му — като „бъдещо ново отношение към живота и света“⁵¹. Такава класификация на поезията ни до и след Яворов е нещо ново за яворознанието, но едва ли е най-подходяща с оглед специфичните проявления на новите процеси и явления в поезията, колкото и да акцентира върху един отрязък от епохата — символизма и неговото преодоляване⁵². В тоя смисъл „Нашата днешна лирика“ като пръв опит на литературен критик да се види един по-малък отрязък от време с най-характерните му движения е напълно приемлив като концепция. Категорична е тезата на Пундев, че в поезията на Яворов „звучат най-мощно и убедително дълбоките викове на безизходна мъка и поетични призовавания за невярвано спасение“, а редом с тях и „копнежи по бъдното, към една светла вечност или безогледна динамика, които разведриха след него нашата лирическа поезия“⁵³. Пундев се е домогнал до тоя съществен извод, защото никой друг като него не е проучвал закономерностите в развоя на поезията ни до Освобождението. Становището на френския литературен критик Н. Бодюен, че днешната поезия в пълно съгласие със съвременната философия и другите изкуства търси „по-пряко и дълбоко доближаване до реалното“, само е потвърдило убеждението на нашия критик и литературен историк за исторически обусловеното закономерно отдалечаване от субективизма у индивидуалистите като най-характерни страни на символизма.

В. Пундев е писал изключително за най-добрите ни поети, които са изпитвали влиянието на модернизма (в частност на символизма), като Д. Бояджиев, Т. Траянов, Ем. Попдимитров, Д. Дебелянов, Н. Лилиев, Гео Милев. Познаването на най-новата френска поезия⁵⁴, на руския символизъм, както и на някои критически студии за символизма му позволява съвсем лаконично да обобщи виждането си за същността на течението, за неговото място и съдба като закономерен явление в историята на литературата:

⁴⁹ В. Пундев. Днешната българска лирика. С., 1929, с. 3.

⁵⁰ Съвременник, 1922, кн. 5, с. 454.

⁵¹ Демократически преглед, 1923, кн. 7—8.

⁵² В книгата му „Днешната българска лирика“ (1929) същата студия е озаглавена: „При Яворов“.

⁵³ Пак там, с. 458.

⁵⁴ Критикът е ползувал немски, руски и френски език.

„Символизъмът съзре⁵⁵ в антиномията на стремежите към чист индивидуализъм и нова религия. С първите той стигна до философски и по-важно до поетически солипсизъм, който беше завършек на символизма като художествена школа и посока.“⁵⁶ И не случайно студията за Яворов е първа, програмна в книгата на Пундев „Днешната българска лирика“. В нея са посочени имената на западноевропейските и руските символисти, оказали влияние на Яворов, Д. Бояджиев, Л. Стоянов, Ем. Попдимитров, Дебелянов и Лилиев. За първи път по-конкретно са отбелязани и творческите отзвуци на Яворовите настроения и чувства у Дебелянов, Лилиев, Л. Стоянов.

Като филолог, който желае да бъде историк на съвременната си поезия, Пундев успява да достигне и до изводи за общите и индивидуални пътища на нашите символисти, които ускоряват прехода на поезията ни към „не-азът“ (Ж. Ривьер), и говорят за постепенно отдалечаване от Яворов. Той подчертава, че войната „ражда човека в близките и със стихийния си устрем руши преградите на егоцентризма, като личността се понася в потоците на колектива“. Военната тема за него насочва лириката на Лилиев и Л. Стоянов към изворите на човешкото, към Родината. Понякога критикът сочи и стихотворения на нашите символисти, с които доказва, че разведрияването при тях вече е настъпило. Л. Стоянов и Ем. Попдимитров например се отделят от Яворов със стихотворенията си, в които изобразяват българската природа, а Л. Стоянов, Попдимитров и Ясенов с търсенето на екзотичното все по-уверено се освобождават от субективизма си.

В „Днешната българска лирика“ Пундев открива и някои специфични формални особености в поезията на нашите символисти — по отношение лирическото движение, линиите на образа, композицията, музикалната архитектура и проследява как през обвивките на субективното се върви към „вечната сърцевина на човека“. Той стига до важното прозрение, че през първото десетилетие на века лириката бележи нов, зрял етап на завършено развитие, в основата на което и символистите са посели нови семена. . . В отделните студии за писателите-символисти процесите, свързани с „възкръсването на птицата-феникс“ (П. Зарев), са подкрепени с научно издържани наблюдения върху формата и съдържанието на отделни стихотворения, стихосбирки, както и върху цялостното творческо развитие на поетите. На литературните традиции и на новаторските търсения на поетите Пундев не гледа едностранчиво, не произнася прибиързани отрицателни или положителни оценки. За него и символистите, и юнаминистите отварят нови кръгове за обогатяване на лириката. И тя все ще продължава да намира нови форми за претворяване на човешкото. Според Пундев символизъмът е завещал на поетите да търсят пътища към тайните на човешката душа. И в това се изразява значимостта му. Литератор с поглед върху литературните школи и направления, както Д. Кьорчев, Пундев вижда закономерностите на тяхното раждане и гибел, а също така и специфичното им проявление в творчеството на писателите. Затова днес е трудно да преценим с кои свои качества книгата „Днешната българска лирика“ печели най-много — дали с изясняване творческото своеобразие на най-значимите символисти, с наблюденията върху поетиката им, или с изводите на автора за модерните школи като обективни временни явления в диалектиката на националното ни литературно и духовно развитие.

Сред системните и твърде обемни статии на Пундев, в които той развива основните си виждания за чертите на българската литература от Възраждането до 20-те години, е „Нашата художествена литература“⁵⁷ и нейното продъл-

⁵⁵ Узря, оформи се.

⁵⁶ Пак там, 458—459.

⁵⁷ Съвременник, 1922, кн. 7—8.

жение „Просветители и революционери“⁵⁸. Тя е отклик на Боян-Пеневата статия „Основните черти на днешната ни литература“ в „Златорог“⁵⁹. За да оценим нейното значение, е необходимо да се абстрахираме от абсолютизираното му виждане за реализма като неизменен белег на поезията, по който могат да се правят единствено верни изводи за насоките и тенденциите в развитието, както и от неговата амбиция чрез класификацията просветително-революционери да очертае контурите на бъдещето или специфичните особености в творчеството на най-големите ни поети преди и след Освобождението. Двамата учени са осъществявали целта си да огледат от един или друг аспект нашата поезия, без да представят някаква по-пълна панорама на историческия развой на лириката от Чинтулов до техни дни. Посоките, по които В. Пундев проследява пътя на поезията, са интересни и за пръв път от такъв ъгъл се анализира творческото наследство на Паисий, Чинтулов, Славейков, Раковски, Л. Каравелов, Ботев, К. Христов и П. П. Славейков. Най-напред Пундев се залавя с такава сериозна научна задача. Той съзнава, че нейното осъществяване е трудно, защото съдържание и дух на литературното развитие могат да се проучват само когато по-детайлно е разработена литературната и културната ни история, когато има натрупан фактически материал, когато мерим и с наш мащаб оценяваме „ценностите и домогванията“; защото нашето литературно развитие е протичало при неблагоприятни условия и само те са причината тогава да не се изравним със завоеванията на западноевропейската литература.

Литературният историк Пундев е видал, че традиционните етапи „в изравняването“: учебно дело, черковна борба и политическо освобождение, изграждат две основни посоки — просветителска и революционна. Неговият стремеж е посредством едно дълбоко вглеждане в техните извори да разбере тяхната философско-психологична дълбочина. Ако по този път се преодолее шаблоният на това прието деление, подчертава Пундев, ще могат да се разберат някои твърде съществени промени в творческото съзнание и в душевността на поетите: „... преломът у Каравелов. . . типичен просветител, плащът на Ботев на Милин камък, лутанията на по-младите и по-сетне истинското величие на Пенчо-Славейковия опит да обедини в хармонично цяло земната мъдрост на баща си с духовния полет на Ботев, на „свръхчовека“⁶⁰. Преодоляването на тоя шаблон, към което пръв се насочва Пундев, за него означава осмисляне съдържанието на нашата художествена литература, при което литературният историк ще може да се съобразява с противоречивостта и взаимната обусловеност на просветителската и революционната посока като моменти от културното ни възможване. При разглеждането на най-видните ни писатели Пундев е направил тъкмо такъв сериозен опит да очертае контурите на нашето развитие. Значимите моменти от тая студия са анализите и характеристиките на своеобразното в поезията на ония автори-явления, които създават тенденциите. Значителни са и домогванията на критика до някои по-общи изводи за творческото своеобразие на авторите и за протичането на историко-литературния процес. Най-същественото му обобщение например относно просветителския етап от литературното развитие е, че бунтовното и мирното начало в нашата лирика са главна част в литературата, без напълно да го изчерпват, и поезията разкрива в диалектическо единство и противоречие началата на бунта и постепенността в израстването на националното ни съзнание:

„Срещу величествения образ на балкана у революционерите стои кроткото лице на просветителите; срещу силата на едничкия жест — бедността

⁵⁸ Съвременник, 1923, кн. 7—9.

⁵⁹ Златорог, 1921, кн. 4—5.

⁶⁰ Съвременник, 1922, кн. 7—8.

на труда и знанието. Тук хероичен подвиг — там съмнение, търпеливост и преглъщани създи. Волята на революционера се забива като треперяща след удара стрела в една едничка цел, а разсъдливостта на просветителя широко се разстила над цялото многообразие на задачите, определени от сложните условия на реалната действителност.⁶¹

Пундев не противопоставя характеристиките си за просветителя и революционера. И това е може би най-голямото постижение на неговата студия. Те са необходими и взаимно обуславящи се етапи: Екзарх и Караджата, даскал и хъш, Дон Кихот и Хамлет. За литературния критик това са полюсите на вътрешното колебание и именно присъствието на двете начала — подчертава той — задълбочава вътрешната трагедия у Чинтулов, Славейков и Ботев.

Редом с тези интересни антитези в процеса на тематичния анализ върху творчеството на Чинтулов, П. Р. Славейков и Хр. Ботев литературният критик прави верни изводи за душевните им противоречия и за трагичните им изживявания, резултат от психическата борба „между бунта и постепенността на просветата, между влечението към хероичен подвиг и мъчителното съмнение в ценността на подвига“.

Бунтовнишко-просветителският ъгъл за осмисляне на литературните явления от съвременността му е приложен и при опита за научни уточнения на техния характер, дух и тенденции. Наблюденията му над художествените изрази на безидейното бунтарство в лириката и драматургията на К. Христов му дават основания да направи важен извод за анархистичния, хаотичен индивидуализъм в нашата литература на 90-те години. Проникновеният анализ на „Сън за щастие“, „На острова на блажените“ и „Кървава песен“ по тезата просветителство-бунтовничество го насочва не само към логични антитези, а и към логичния му генерален извод за П. П. Славейков като етап в издигане равнището на поезията ни до европейската, че поетът обединява в себе си „изначалните качества на националния дух във върховна хармонична личност — на единния, на „свръхчовека“.

Оригиналната идея на Пундев да изясни съдържанието и характера на литературните явления посредством анализа на просветителските и революционните мотиви в творчеството на някои поети в повечето моменти звучи убедително. За първи път в нашата литературна наука е подчертано, че Паисий е родоначалникът на просветителя и революционера и оставя традиции след себе си в това отношение; че Д. Чинтулов е „първата жертва на психичната борба между бунта и постепенността на просветата“; че драматичният сблъсък между просветителското и духовното ражда най-хубавото Славейково стихотворение „Жестокостта ми се сломи“ и пр. Някои класификации за творческата съдба на просветители и революционери след П. П. Славейков днес в никакъв случай не можем да приемем. Но за нашата литературна наука студията на В. Пундев има своето значение като първи опит да се гледа на литературното развитие от бунтовнишко-просветителски аспект и с подчертан стремеж за философско-психологично изясняване произведенията на поети-жалони в литературния ни живот.

В статиите на Пундев за писатели или за отделни техни творби се затвърдяват основните му виждания за литературата. На първо място стоят разбиранията му за връзките на лириката с непосредствения живот.⁶² Критикът е категоричен с твърдението си, че за да върви лириката по верния си път — „вечната сърцевина на човека. . . богатствата на душата и света“, — тя трябва да утвърждава живота, като поетът убедително прокарва своите хуманни позиции в

⁶¹ Пак там, с. 455.

⁶² В. Пундев. Характеристики. Свиськ I. С., 1914; Д. Бояджиев. — Българска мисъл, 1928, кн. 2.

я с ни форми, без поза⁶³, а героят му мъжествено се противопоставя на капризите на съдбата със своя глас. Често той подчертава също, че поетът като ярък и мъжествена личност трябва да гори със собствен пламък, да не е резоньор на чуждото, та „да не излизаме вече с чужди чизми и накити на нашето българско хоро“⁶⁴.

В обширните си статии за писатели като Ст. Михайловски, Л. Стоянов, П. П. Славейков и К. Христов Пундев стои далече от суперлатива, не вене-слави, като се въздържа и от крайни отрицателни преценки, може би защото се е насочвал само към по-ярки дарования⁶⁵. Интересно е, че самият Л. Стоянов е бил критикуван от него заради „безразборното възпроизвеждане на новаторското в чуждите символизи“ като Балмонт и Брюсов⁶⁶. Критикът прави редица верни оценки за писателите, защото твърде обстойно е проучвал връзките им със социалните условия и с духовните движения, представяйки ги (както в литературно-историческите си проучвания) все като рожба на епохата. На такава основа той твърде подробно и аргументирано характеризира обществената сатира на Ст. Михайловски⁶⁷, проучва специфичното отражение на средата и на психичните качества на П. П. Славейков в творчеството му⁶⁸. В. Пундев за пръв път търси по-обща и по-сложни прилики между отделните характеристики: Иво Доля — Т. Щорм, Груда — Фалке, Нено Вечер — Лилиенкрон, Демел — Стамен Росита, Хайне — Бойко Раздяла, Майер — Подрумче и пр. в статиите си за двете антологии на Славейков „Немски поети“ и „На острова на блажените“⁶⁹. До изворите на поетическото възхищение у Славейков Пундев достига чрез анализ на тия сложни и противоречиви въздействия. Защото повторените части, които той открива в двете антологии, показват не само действителните връзки на Славейков с тия поети, а и това, че някои от тях са не отменна част от общия образ на поета, а не просто външен композиционен елемент.

Като критик Пундев се стреми да създава реална представа за поетите, с които се занимава. Той търси действителното място на К. Христов и Ст. Михайловски в българската литература, като се опира на изводите си за тяхната творческа индивидуалност. Така е гледал и на младите тогава Т. Траянов, Л. Стоянов, Ем. Попдимитров. Замъглената композиция в ранните стихотворения на Траянов не му е попречила да открие значителните художествени постижения на поета в „Химни и балади“. Пундев говори с убеденост за раждането на добрия поет Л. Стоянов независимо от заветите на символизма, които го ръководят във „Видения на кръстопът“ и „Меч и слово“. Така е и в ранните му статии — в „Характеристики“ за Хр. Ц. Борина и М. Кремен. Подходът на литературния критик е винаги различен. Това дава отражение и върху композицията на статиите му. Всяка от тях е съобразена със спецификата на автора и с целта на проучването, той никога не вкарва писателя в готова, излята форма. Това говори, че в статиите на литературния критик личи максимален стремеж за научна обективност при преценките и характеристиките, ясно поставена цел да стигне до изводи за трайното, художествено значимото, което определя мястото на писателя в литературния живот.

⁶³ В. Пундев, Теодор Траянов. — Демократически преглед, 1914, кн. 8—9.

⁶⁴ Златорог, 1921, кн. 3, с. 166; Хр. Ц. Борина. — Характеристики. Цит. съб.

⁶⁵ Л. Стоянов пише, че в студията на Пундев за Ст. Михайловски писателят е загубил ореола си, но пък е останал в истинския си вид. — Литературен глас, бр. 66, 15 март 1930.

⁶⁶ Златорог, 1920, кн. 2, с. 143.

⁶⁷ Български писатели. Т. IV. Цит. изд.

⁶⁸ Изкуство и критика, 1940, кн. 3, 141—160.

⁶⁹ Златорог, 1927, кн. 9.

Многото рецензии и отзиви на Пундев за лирически, белетристични и драматургични произведения⁷⁰ са по-традиционни в композиционно отношение и невинаги в тях може да се открие научният подход, характерен за статиите му. Изглежда обаче ерудицията му като изследовател все пак е била добра предпоставка за висок критерий при оценката на художествените произведения и на изкуствата⁷¹, щом като професионалният литератор⁷² е толериал само талантиливи писатели — от Вазов до Багряна, Далчев, Р. Стоянов, Ст. Л. Костов, Ив. Мирчев, Ем. Коралов и др., и е писал отзиви за автори като Лукиян, Верлен, Рембо, Тагор, Шели. Но харамийските увлечения на Пундев по македонското освободително движение като борец⁷³ и водач⁷⁴ са го отдалечили от прогресивните социалистически идеи. Тази явно е основната причина да не оцени поезията на Смирненски, а да търси в „Да бъде ден!“ комунистическа програма и партийен реквизит⁷⁵. По същество, макар и полугласно, според В. Колевски⁷⁶ В. Пундев е признал дарованието, явлението Смирненски. Но е забравил твърдението си, изказвано често в монографията за Чинтулов, че поетът е изливал в песните си своите „бянове по ясната зора на свободата“, както пише Г. Цанев⁷⁷.

Представата за наследството на В. Пундев ще е пълна и ако имаме предвид огромните му ангажименти като редактор и сътрудник на много периодични издания. Той редактира вестниците „Свободна реч“ (1926), където помества около 40 статии; „Македония“ 1927/1928 г. — около 60 статии, „Вардар“, който е независим македонски седмичник, легален орган на прогресивистите, след убийството на Пундев спрян с полицейска разпоредба от 22 март 1930 г. Той редактира също литературните понеделници на в. „Слово“ през 1922/1923 г. и печата там около 30 статии. Пундев ръководи също и сп. „Българска реч“ през втората му годишнина, както и за една година (от 7. I. 1928) в. „Литературни новини“, където помества около 40 статии. Редактор е и на библиотеките „Бисери“ и „Любими романи“ (1929). Тези занимания на Пундев доизграждат портрета на един активен книжовник, радетел за широка народна просвета, чиято цел е да представи в достъпен и научен вид най-характерните литературни явления на своето време.

* * *

Заниманията на В. Пундев с литературна история и критика представят един изследовател с историко-материалистически разбирания за творческата дейност на писателите от Възраждането и за пътищата на литературното ни развитие. Вникнал в художествените процеси през близкото минало, той още по-уверено оценява явленията от съвременната литература, виждайки ролята на предходното за обогатяване на нейните хуманистични и реалистични традиции, към по-сложното и многоаспектно изображение „на социалните идеали, на общочовешкия духовен прогрес“⁷⁸. Неговите проучвания за представители

⁷⁰ Негов ръкопис за съвременния театър е бил загубен в някакво издателство.

⁷¹ Печатал е също отзиви за изложби, концерти и пр. Съвременниците му пишат и за неговите сериозни занимания с музика и живопис. — Литературен глас, 1940, цит. бр.

⁷² Бил е учител по литература, главно в I мъжка гимназия — в София, член на Дружеството на българските журналисти, на СБП, на ПЕН-клуба.

⁷³ Качества на воин проявява по време на Балканската и Междусъюзническата война, за което на два пъти е бил награждаван с войнишки кръст за храброст. — Литературен глас, 1930, цит. бр.

⁷⁴ Литературен глас, 1930 и 1940, цит. броеве.

⁷⁵ Слово, бр. 176, 1922.

⁷⁶ Сборник Литературната критика за Смирненски. С., 1964.

⁷⁷ Г. Цанев. Писатели и проблеми. С., 1965, 7—9.

⁷⁸ Г. Димов. Българската марксистическа критика и развитието на националната ни литература. С., 1980, 20—22.

на българското национално Възраждане помагат да се видят по-отчетливо кълновете на явленията, дали тласък за развитието на новобългарската литература като фактор за всестраниен прогрес, като форма на общественото съзнание. Изводите му за литературното минало не отстъпват на тълкуванията и оценките, които той е дал на своите съвременници П. Яворов, П. П. Славейков, К. Христов, Т. Траянов, Н. Лилиев и др. Когато през първите две десетилетия символизъмът намира най-много привърженици, литературният историк и критик В. Пундев осветлява обективните и субективните предпоставки на художествените явления, като се опира на теоретико-методологическите принципи на тогавашната литературна наука. Колкото и малко да са критико-оценъчните творби на Пундев, те говорят, че авторът върви в руслото на материалистическата литературна наука и гледа на символизма като на нещо временно и неорганично за българската литература. Проучванията ни върху ранното ни културно и литературно възраждане допринасят да се извърши и оня „своеобразен скок нагоре в утвърждаването литературната история като наука“⁷⁹, за обективния историчен и многостранен поглед към литературата на миналото — дело, подето от професорите Шишманов, Пенев, Арнаудов, Й. Иванов, дело, на което се обрича и Васил Пундев.

⁷⁹ Г. Цанев. Боян Пенев. — В: История на българската литература. Т. III. С., 1970, 933—934.